

ՀԱՅ ԱԶԳԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԿԱՏԱՐՆԵՐԸ

ՀԱՌ Պ. ՌԸՆԷ ԿՈՍԻՍԵՒ

Արտատպւած 1948 Ապրիլ 18ի Փառատօնին

Պարոն Նախագահ, Տիկիններ, Պարոններ,
Ամենէն որակեալ աշխարհագրագէտները Հայաստանը կը սահմանեն իբր լեռնային երկիր մը որուն ընդհանուր բարձրութիւնը Առաջաւոր Ասիոյ վրայ կը ծօր եւ որուն՝ իր կարգին՝ կը տիրէ ամբողջ ժողովուրդը մը հոյակապ սարերու որոնք չբախումք մը կը կազմեն Արարատին շուրջ։
Հողին այս սահմանումը սահմանումն իսկ է հայկական պատմութեան ու քաղաքակրթութեան։ Եւրոպական մեծ քաղաքակրթութիւն մը, կանգնուած, բարձրականգնուած՝ պիտի ըսեմ, ասիական Արեւելքին վերեւ, մեծ քաղաքակրթութիւն մը, ծառացած՝ իր հողին պէս՝ Առաջաւոր Ասիոյ յառաջմասին մէջ եւ որ կը մերժէ թոյլ տալ որ ինքն անոր մէջ ընկուզուի։ «Լեռնական երկրի» ընդհանուր բարձրութիւն մը բարոյական մարդին՝ ինչպէս եւ երկաթաճանկի կարգին մէջ։ Մշտապես բարձրութիւն մը բարձր մշակոյթի, բարձր քրիստոնէութեան, բարձր ասպետականութեան։ Եւ գերիշխելով այդ ժակարդակին ալ՝ որ ինքնին ա՛յնքան բարձր է արդէն, ոգեկան կատարները, մարդկային սարեր, որոնք տակաւ առ տակաւ, դարէ դար, իրարու կը փոխանցեն մեծութեան դարմանահրաշ աւանդութիւն մը։ Պատմութեան մէջ Հերոսներուն եւ Հերոսականին պաշտամունքը, որուն առջեւ հաղորդուելու կը հրաւիրէր մեզ Գարայալլ, ոչ մէկ երկիր Հայաստանէն աւելի իրաւունք ունի դայն իր մեծ մարդոցը մատուցանելու։ Այդ մարդկային Արարատները իր պատմութեան վերեւ կը ցցուին, կը տիրեն անոր, դայն կը բարձրացնեն եւ իրենց մակարդակին կը պահեն, դայն՝ բարոյական ալ՝ կ'ապրեցնեն կատարներու կենդանաբար օգին մէջ։

Այդ կատարներէն Հոս պիտի ոգեմ միայն զիստորոնքը։ Իսկապէս, անոնց անունները ամենուն յիշողութեան մէջ են, ու ձեր մանուկներուն շրթունքները, իրենց առաջին թոթովանքներէն իսկ, անոնց փառաւոր վաներն հեղել կը սորվին։ Նախ եւ առաջ, արոյրի վրայ քանդակ-

ուած՝ զբաղանդութեան ու պատմութեան մէջ, կենդանադիրք Տիգրանին, որ կարծես կնիւթ մը այդ ամբողջ անցեալը դրոշմեց, Տիգրանին, որուն դերը Հայաստանի եւ աշխարհի պատմութեան մէջ, քանի աւելի որոշ կը դառնայ աղբւրներու քննութիւնը, աւելի մեծ կը յայտնուի։ Իր աշխարհիկ կայսրութիւնը, որ վայրկեան մը ըստդանակ Առաջաւոր Ասիոյ վրայ տարածուեցաւ, խորհրդաշունչ է լոկ այն տիրապետութեան դրան ունեցաւ ճակատագրին վրայ իր թողովուրդին, եւ՝ իր ժողովուրդին ընդմէջէն՝ քաղաքակրթութեան ճակատագրին վրայ։ Տիգրանն է որ, Հայաստանը Արեւելքի ժողովութենէն ձերքապտելու դրոշմը իր լրացմանը հասցնելով, դայն վերջնականածին կապեց հելլենական մշակոյթին, յոյն-հռոմէական աշխարհին, աշխինքն՝ ընդ միշտ՝ Եւրոպային։ Ան է որ վերջ ի վերջոյ դաշնակց դառնալով այն Հռոմէականցիներուն որոնց պահ մը յաղթած էր, Հայաստանը դարձուց մարտկոցը մեր Միջերկրականեան քաղաքակրթութեան, Հռոմի սահմանապահ գոտիը՝ անսահման Ասիային յառաջմասին վրայ։ Ճշունկի դէմք, որ քան դարու պատմութեան կ'ընդէ եւ ընդ միշտ սեւեռած է ճակատագրի։

... Դարեր կ'անցնին, խոսափուկ վայրկեաններ աղբիւր պատմութեան մէջ, եւ աղաղագային մշուշէ՝ որ ներկայ դարձած է, դուրս կը ցատտէն ուրիշ կատարներ։ Քրիստոնէական երկնքին մէջ, որ այլ եւս Հայաստանի երկինքն է, ահա՛ անոր դիտարկելիական այն միւս հակա, Վարդան Մամիկոնեանը, այդ Հերոսը քաջալինանց վիպերգի, վիպերգի մը որ ապրումն է, պատմական դիւցազններգութեան մը։ Ինչ որ Աւալայրի դաշտին մէջ Վարդանի արիւնը նուիրողութեան՝ առ յաւէտ, բարեբաղդութեանց ու դժբաղդութեանց մէջէն, յաղթանակներու եւ դժարութեաներու մէջէն, հայկական անկախութիւնն է, հայ հոգիին՝ ամէն բանի մէջէն՝ վերապրումն է։ Պաշար որ ասպետական է սակայն եւ ուր Հայաստանը սասանեան Իրանին մէջ կը քտեմ հա-

կառավարող մը որ իրենին հաւասար ազնուութիւն ի հանդէս կը բերէ եւ որ իր արժէքը գիտէ հանձնալ:

Գարեբ կ'անցնին դարձեալ, եւ մեծ Մամի-կոնեաններէն յետոյ, ահա՛ մեծ Բազադատունինբը: Ահա՛ Աշոտ Մասկերը, հայ Հիւկ Բափեթը, Հիւկ Բափեթ մը որ Շարլըմանին մը կազմն ունի եւ որ երբեմն գերութիւնը յաղթական անկախութեան կը կերպարանափոխէ: Ահա Մարատ խոտոտվանողը, ձեր Սուրբ Լուդովիկոսը: Ահա՛ Աշոտ Երկաթը, Թադաւոր մը որ մեր մեծագոյն Բափեթեան արքաներուն կարգը դասուելու արժանի է եւ որ ձեր Ֆիլիփ Օկլիսթն է, Աշոտ երկաթ, արկածասէր ասպետ ու քաղաքագէտ, որուն կեանքը յարատեւ Պուլիմն մըն է:

Բայց աւելի եւս բարձր քան ձեր դիցադներգական կատարները, կը զցուին ձեր ոգեկան կատարները: Այն բարձր լոյսը զոր Ս. Գրիգոր Լուսաւորելի վառեց ձեր սարերուն վրայ, այլ եւս երբեք պիտի չմարի: Էլիփանծի չըջանը, վասնպէրպէս, Միւնիթը՝ Թեթեւ օդին մէջ կը կանգնեն ձեր մայր-եկեղեցիներուն ժողովուրդը: Մետրոպ Մաշոց կը կատարէ այդ զարմանահրաշ գործը, որուն նմանը Պատմութիւնը չի ճանչնար, Հայութեան գրական ազատագրումը, ամբողջական ստեղծումը այրութեանական սխտեմի է, որ իր ցեղի հանճարին հաւասար կը մնայ: Ուիլ որ իր լեզուն կը պահպանէ, ըսած մեր Միսթրալը, կը պահպանէ բանասիրները որոնք լղիթաներէն զինքը կ'ազատեն: Ձկա չղթայ, ինչքան ալ լաւ դարբնուած ըլլայ, ինչքան ալ դարերէ ի վեր պահպանուած ըլլայ, որ կարենայ՝ արդարեւ՝ մայրենի լեզուի անպարտելի՝ դիմադրութեանը տոկալ:

Այդ մը ոգի է: Եթէ հողը ժամանակաւորապէս խուսափի իր ոտքերուն տակ, ուրիշ տեղ ինքզինքը կը վերստեղծէ: Մենք՝ Փրանսացիք՝ ասորիկ սուրվեցանք, երբ հայերէնքը, մեր հողին վրայ ժամանակաւորապէս ընկճուած, գնաց իսկոյն վերածնիլ ամենուրեք ուր Լուի Մառնէ մը իր քայլերը տարաւ: Եւ ահա՛, Կիլիկիոյ արժուներոյներուն մէջ, ուրիշ կատարներ որ կը յառնեն: Ահա՛ Մեծն Լեւոնը, ինչպիսիքներուն դաշնակիցը, բարեկամը, օգնականը, Լեւոնը՝ միանգամայն լատին արքայ եւ հայ Թադաւոր, որ Երու-

սաղմը Փրանկներուն ձեռքէն ելլելէն ալ յետոյ, Տաւրոսին վրայ անդրդուելիօրէն կը պահպանէ իր երիտասարդ Տէրութեան մարտկոցը, Փրանկ Սուրխային այդ յառաջապահ միջնաբերդը: Ահա՛ Մեծն Հեթումը, մեծագոյն մարդը Թերեւս ինչպիսիքեանց ժամանակաշրջանին, մեծ ջրիտոնեան, մեծ զինուորը, խորատես քաղաքագէտը, որ, միակը իր դարուն մէջ, ոչ միայն ինչպիսիքները ապրած է, այլ եւ խորիմած է ինչպիսիքները, Հեթումը, որ, մեր Սուրբ Լուդովիկոսէն յետէն յետոյ, բանաջնացը եղաւ մոնկոլական դաշնակցութեան, բայց որուն տրուեցաւ արդիւնաւորապէս վարել համաշխարհային մեծ քաղաքակնութիւնը, զոր մեր Փրանսացի Թադաւորը՝ Անտիոքէն Բառաքոսում՝ ընդշմարած էր, Մեծն Հեթումը, այն մարդը որուն զաղապարները, եթէ մերոնք անոնց հետեւած ըլլային, Արեւելեան հարցը եւ համաշխարհային կացութիւնը ի նպաստ ջրիտոնեութեան ընդ միշտ փոխած պիտի ըլլային, Հեթումը որ ձախողեցաւ 1260ին՝ միմիայն անոր համար որ Արեւմուտքը չհասկցաւ Թէ հայկական զաղապարը Եւրոպայի փրկութիւնն էր:

Հայոց պատմութեան վերեւ այս արագ Թիւիչքին մէջ, մենք ուզեցինք միայն բարձրագոյն կատարները մատնանիշ ընել: Օղանաւով անցք մը որ՝ իր սլացքին արագութեանը մէջ՝ ա՛յնքան ուրիշ բարձունքներ անտես կ'ընէ: Ինչ որ միայն ուզեցի յիշեցնել հոս, այն է որ չկայ պատմութիւն մը որ աւելի ուղղացցուած ըլլայ կատարներով, քան Հայոց պատմութիւնը: Մեծ միտաբերու այդ դոստիովն է որ 'այլակական մշտատեւութիւն' պատմութեան ընդմէջէն՝ դարէ դար՝ պահանջուեցաւ:

Թուական թուական, ամէն տեսակ իրադարձութեանց մէջէն, Հայերը ձեռքէ ձեռս փոխանցած են անչիլիլի Գահը՝ Այդ Գահն է որ, անցեալին խորէն, անոնք յանձնած են նոր սերունդեկրուն, խոռոնքամ դուամարտակներուն որոնց ամէն կողմէ յառնելը կը տեսնուի, Արարատեան հողին վրայ ինչպէս եւ Փրանսաբեակ Հայութեան մէջ, ընդմիշտ շարունակելու համար այն անմահ գործը որ է Հայաստանը:

Թարգմ. Ա. Զ.

ՌԸՆԵ ՆՈՒՈՒՍԷ .
Փրանս. Ակադեմիայէն